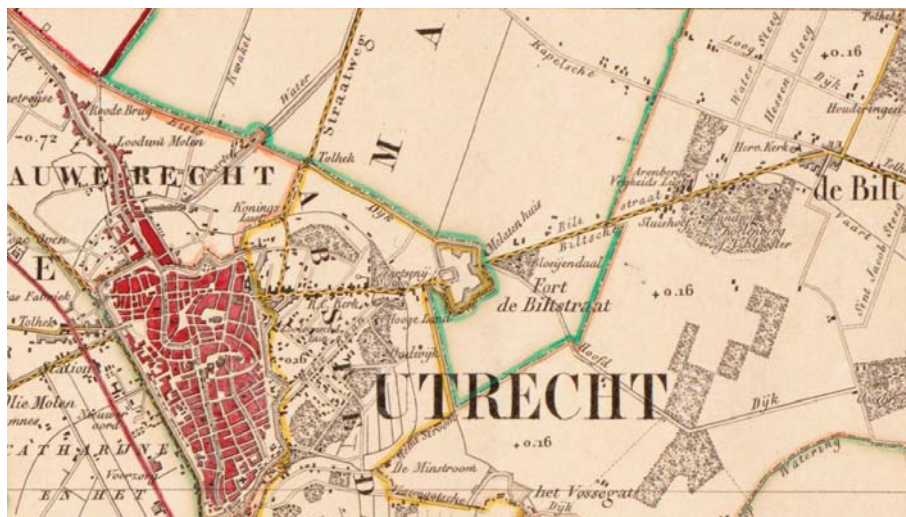

De provinciekaart van 1850

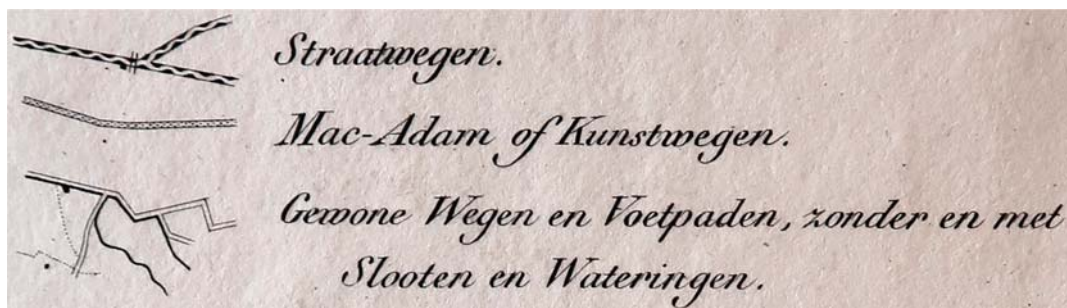
Rond het midden van de negentiende eeuw gaf het provinciebestuur van Utrecht de aanzet tot het vervaardigen van een nieuwe kaart van de provincie. De kaart (1), die bestaat uit vier bladen, verscheen in 1850 en geeft onder andere inzicht in de ligging en de namen van plaatsen, gehuchten, buurtschappen, polders, wegen, rivieren, vaarten, buitenplaatsen en andere markante gebouwen. Zo kunnen we ons een beeld vormen van de situatie in die tijd in onder andere het gebied binnen de

huidige gemeentegrenzen van De Bilt. Doordat onze gemeente in het midden van de provincie ligt, zijn daarvoor alle vier de kaartbladen nodig, wat niet echt praktisch is.

We kunnen ons afvragen of deze provinciekaart wel betrouwbaar, volledig en nauwkeurig is. Wat zouden we dat graag hebben besproken met de voor de kaart verantwoordelijke Hoofdingenieur van de Waterstaat van de Provincie Utrecht en met de toenmalige burgemeesters van de

1. Uitsnede uit de Kaart van de Provincie Utrecht uit 1850, blad 3. Bron: Archief Eemland (1)

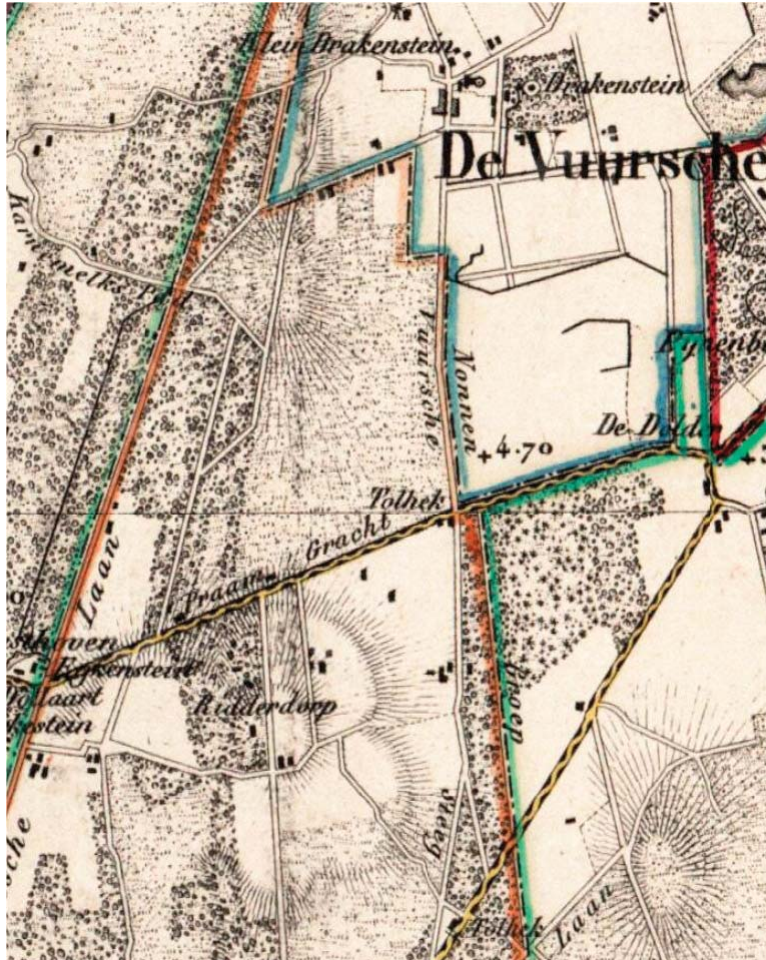
2. De aanduiding van de verschillende soorten wegen op de Kaart van de Provincie Utrecht uit 1850. Op ingekleurde exemplaren van de kaart is voor straatwegen en macadam-wegen of kunstwegen (grind-wegen) de kleur geel gebruikt.

negentiende-eeuwse gemeenten De Bilt, Maartensdijk, Achttienhoven en Westbroek.

De Hoofdingenieur van de Waterstaat

Kennelijk voorzag de kaart in een behoefte: reeds na zes jaar was hij geheel uitverkocht. Daarom besloot het provinciebestuur in 1856 tot een verbeterde en herziene herdruk (2). In een rapport van de Hoofdingenieur van de Waterstaat uit dat jaar werden de correcties en aanvullingen vermeld die hij noodzakelijk achtte als het tot zo'n uitgave zou komen. Zo weten we alvast hoe hij in dat jaar over de kaart dacht. In onze gemeente moest onder andere de weg van De Bilt naar het tolhuis achter Houtringe (thans Soestdijkseweg-Zuid; figuur 1, rechtsboven) op de in figuur 2 (boven) aangegeven manier gemarkeerd worden als straatweg; de

weg was eind jaren twintig bestraat. Aan de oostzijde van de Hoofddijk (thans gemeente Utrecht) ontbrak bij Oostbroek een tol. In het noorden van de gemeente diende Ridderdorp te worden gewijzigd in Ridderoord (figuur 3). Nog wat noordelijker, benoorden de (langs de Maartensdijkseweg lopende) Praamgracht, dienden de lijntjes die op die plek de aanwezigheid van een heuvel suggereren, weggelaten te worden omdat het gebied daar slechts bestond uit vlakke heide. Ten westen van De Vuursche (Lage Vuursche) moest de aanduiding Karnemelks Pad naar het noorden worden opgeschoven. De Vuursche steeg, de langs de grens met De Bilt lopende weg van De Vuursche naar de zuidelijker gelegen tol, was een grindweg geworden. De weg door Maartensdijk tot Eyckestein (thans Dorpsweg) was eveneens een grindweg,

3. Uitsnede uit de Kaart van de Provincie Utrecht uit 1850, blad 2. Bron: Archief Eemland (1).

duus geen straatweg (figuur 4). Ten noordoosten van Westbroek ontbraken twee molens 3); ook het schut van de polder het Huis te Hart (bij Kerkdijk 70, Westbroek) was niet aangegeven.

hun collega's, grotendeels bewaard gebleven. Daardoor kunnen we toch nog hun visie op de bruikbaarheid van de oorspronkelijke versie van de kaart te weten komen.

De burgemeesters

Om eventuele overige fouten en onzorgvuldigheden te kunnen corrigeren, omissies te kunnen herstellen en wijzigingen in de situatie te kunnen meenemen, werd de hulp ingeroepen van de burgemeesters van alle Utrechtse gemeenten. Hun werd verzocht de informatie op de kaart nauwkeurig na te lopen en eventuele verbeteringsuggesties door te geven. Ook de toenmalige burgemeesters van de eerder genoemde ('onze') gemeenten ontvingen zo'n aanschrijving. Hun reacties zijn, net als die van

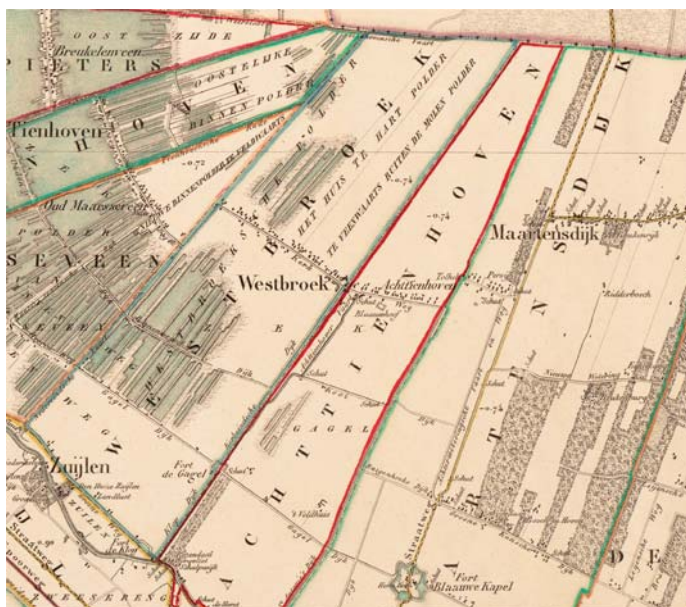
Achttienhoven en Westbroek

Burgemeester W.J. Lagerwey van Westbroek, tevens burgemeester van Achttienhoven, kwam met een hele waslijst aan 'misstellingen'. Hij was al voor de aanschrijving van de provincie van 30 oktober 1856 begonnen met het bijhouden daarvan. Een deel van zijn opmerkingen had betrekking op gebied dat thans valt onder de gemeenten Utrecht en Stichtse Vecht. In het 'Biltse' deel vinden we op de kaart onder andere de weg die door de beide dorpen loopt (thans Kerkdijk, Westbroek en Dr. Welfferweg, Achttienhoven) en is aangeduid als Kerkweg (figuur 3); volgens Lagerwey moest dat zijn: Kerkdijk. De aanduiding Kerkeindse vaart voor het water van het dorp Westbroek naar het Fort de Gagel zou hij graag opgenomen zien. De weg erlangs (thans Burgemeester Huydecoperweg) is de Kerkeindsche Vaartdijk, dus niet zoals op de kaart aangegeven de Kerkeindsche Dijk. Het was een zogeheten kunstweg (grindweg), die dan ook als zodanig op de kaart moest worden gemarkeerd.

Bovendien was een net in gebruik genomen tolhek vlak voor het dorp niet vermeld.

Polderpeilen

Verder ontbraken volgens de burgemeester een watermolen in de polder Het Huis te Hart en ook nog eens drie 'kleine watermolens tot het droogmalen van boerenplaatsen' in de Te Veenwaarts buiten den molen polder (thans Kerkeindse polder) (3). Laatstgenoemde polder was de enige 'afdeling' van Westbroek waarvoor een polderpeil was genoteerd. 'Hoe zit dat in de andere polders van

4. Uitsnede uit de Kaart van de Provincie Utrecht uit 1850, blad 1.
Bron: Archief Eemland (1).

5. Uitsnede uit de Kaart van de Provincie Utrecht, herdruk 1866, blad 3 (vergelijk figuur 1). Bron: Het Utrechts Archief (5). 1862

Westbroek', zo vroeg Lagerwey zich af, 'en in de verschillende afdelingen van Achttienhoven, waar voor de hele gemeente eveneens slechts één polderpeil was vermeld. En waarom is het polderpeil van Te Veenwaarts (-0,74 Amsterdams Peil) lager dan dat van de Nieuwe polder te Veenwaarts van buurgemeente Maarsseveen (op de kaart aangeduid als Nieuwe polder te Veldwaarts; -0,72 AP). Westbroek zou leeglopen als er geen kades zouden zijn met de omringende polders, dus dan moet in die polders het peil lager zijn'.

Overigens waren die kades ook niet volledig ingetekend.

Burgemeester Lagerwey merkte tenslotte nog op dat er geen schut stond aan de zuidoostzijde van (het Achttienhovense deel van) de Kooijdijk, zoals ten onrechte op de kaart vermeld..

De Bilt en Maartensdijk

De op het landgoed Het Klooster wonende Biltse burgemeester F.H. Spengler had drie opmerkingen. Allereerst lag de Sint Jacob steeg volgens hem op de kaart te ver naar het oosten

(figuur 1). Hij zou moeten uitkomen op de straatweg (thans Utrechtseweg) naast het huis van de tolgaarder in de holle Bilt en tegenover de Visserssteeg. Daarnaast waren de in het landgoed Beerschoten aangegeven wegen er vroeger mogelijk wel geweest, maar inmiddels verdwenen.

Tenslotte vond hij het aangeven van wegen 'op de heide', het gebied ten noorden van de Groenekanseweg, geen goed idee. Het betrof vervallen wegen en wegen op particulier terrein. Een provinciekaart zou alleen openbare

wegen moeten bevatten, aldus Spengler. Hij voegde een schets bij waarop alleen de wegen waren aangegeven die volgens hem opgenomen moesten worden; die tekening is helaas echter verloren gegaan of zoek.

De Biltse burgemeester was minder precies met de formulering en de spelling van straatnamen dan zijn collega van Westbroek en Achttienhoven. Zo gebruikt hij de aanduiding Groene Kansche weg zonder aan te dringen op een correctie in de kaart, waar Groene Kansche Dijk werd gebruikt. Ook de

spelling van 'Loogdijk' in plaats van Looydijk zag hij kennelijk over het hoofd.

De aandacht van grootgrondbezitter F.N.M Eyck van Zuylichem, burgemeester van de gemeente Maartensdijk, watergraaf van het gelijknamig waterschap en bewoner van het landhuis Eyckenstein, ging eveneens vooral uit naar de bossen en landgoederen. Net als zijn Biltse collega wilde hij de

6. Uitsnede uit de Kaart van de Provincie Utrecht, herdruk 1862, blad 2 (vergelijk figuur 3).

Bron: Het Utrechts Archief (5).

particuliere wegen, lanen en doorzichten op de landgoederen niet opnemen of een beter onderscheid maken met de openbare wegen. Hij pleitte er ook voor het 'oneindig aantal wegen' op de Hilversumse en de Amersfoortse heide weg te laten en daar alleen de vrij toegankelijke wegen en schapendriften weer te geven. Als dat niet zou gebeuren, voorzag hij in de toekomst verwarring bij een mogelijke ontginning van die heidegebieden, waarbij naar verwachting veel wegen en paden zouden sneuvelen.

Tweede druk

In de loop van 1857 beschikte de provincie over alle binnengekomen verbeter-suggesties en aanvullingen voor de provinciekaart. Het aantal correcties en mutaties was zo groot dat werd besloten de kaart geheel opnieuw te laten tekenen en graveren. Samensteller en tekenaar A.A. Nunnink, die de kosten van zijn bijdrage aan de tweede druk aanvankelijk had begroot op honderd gulden, moest gezien de vele correcties zijn offerte bijstellen naar 150 tot 175 gulden. Het opnieuw in koper graveren van de kaart kostte 3000 gulden; als het slechts om enkele kleine wijzigingen was gegaan, zou een bedrag van 300 tot 350 gulden hebben volstaan. De gehele, ook nu weer uit vier bladen bestaande kaart moest klaar zijn binnen drie jaar na het afleveren van het eerste blad.

In 1862 was de klus geklaard; er waren 250 kaarten gedrukt (4). Het resultaat (figuren 5-7) laat zien in welke mate de Hoofdingenieur van de Waterstaat en de burgemeesters hebben bijgedragen aan het eindresultaat.

Het resultaat

Dat de suggesties van de Hoofdingenieur alle verwerkt zouden worden, hoeft geen verwondering te wekken. Wel valt op dat het Karnemelks pad in Hollandse Rading op de versie uit 1850 tegenwoordig Karnemelksweg heet, terwijl de 'verbeterde' positie zoals weergegeven in de herdruk van 1862 nu bekend staat als Vuurse Dreef.

De burgemeesters hadden minder eer van hun werk. Vooral burgemeester Spengler van De Bilt moet met lede ogen hebben aangezien dat geen van zijn opmerkingen werd gehonoreerd. De Sint Jacob steeg ligt nog op dezelfde plaats (figuur 5) en het aantal niet openbaar toegankelijke paden dat is aangegeven op Beerschoten is alleen maar toegenomen.

Burgemeester Eyck van Maartensdijk zag een enkel pad op privéterrein van de kaart verdwijnen, maar het aantal wegen op de heiden van Hilversum en Amersfoort bleef onveranderd. Collega Lagerwey van Westbroek en Achttienhoven, die bij het verschijnen van de kaart inmiddels burgemeester-af

7. Uitsnede uit de Kaart van de Provincie Utrecht, herdruk 1862, blad 1 (vergelijk figuur 4). Bron: Het Utrechts Archief (5).

was, had meer succes. Voor een deel waren zijn correcties ook al voorgesteld door de Hoofdingenieur van de Waterstaat, maar het weergeven van de verharding van de Kerkeindsche Vaartdijk en het daarop aanwezige tolhek kon hij op zijn conto schrijven, evenals het toevoegen van de molen in de polder Het Huis te Hart en het weglaten van het niet-bestaande schut op de Kooidijk. De verbeterde straatnamen haalden de kaart echter niet. Ook zijn verhandeling over polderpeilen en kaden bleek aan dovemansoren gericht.

Meer wijzigingen

Het aantal verschillen tussen de oorspronkelijke uitgave en de tweede

druk is groter dan je op grond van het voorgaande zou verwachten. Kennelijk is er meer informatie verzameld om tot een zo accuraat en actueel mogelijke herdruk te komen. Zo is op de kaart uit 1862 al de spoorlijn van Utrecht naar Amersfoort in aanleg te zien die

in 1863 in gebruik zou worden genomen (figuur 5; vergelijk met figuur 1); ook het station van De Bilt is erop ingetekend (niet afgebeeld). Op dezelfde figuur zien we dat bij het Vossegat duidelijker is aangegeven dat het om een fort gaat. De weg van Utrecht naar Blauwkapel is niet bestraat, zoals aanvankelijk in de bedoeling lag, maar uitgevoerd als grindweg. Op de kaart is de markering van de weg daaraan aangepast en is het woord straatweg verwijderd. Bij vergelijking van figuur 7 met figuur 4 vallen verscheidene aanvullingen op. Zo stonden er op de kaart van 1850 geen bruggen; in 1862 zien we bruggen direct ten oosten van fort Blauwkapel (buiten beeld), aan de westkant van de Nieuwe

Wetering, drie bij de Achterwetering (thans Achterweteringseweg) en een bij Achttienhoven. Nieuw is ook de weergave van de korenmolen van Achttienhoven, destijds nog niet de Kraai maar de Cort-hoefse molen of de molen van Alphen. In Westbroek is het schut in de Kerkeindse vaart vlak bij het dorp erbij gekomen. Een bosperceel in Hollandse Rading bij de knik in de gemeente- en provinciegrens is komen te vervallen (5).

Verder heeft het kaartgebied buiten de provinciegrenzen in de nieuwe uitgave meer aandacht gekregen. Daardoor staat onder andere de tol in Hilversum tussen die grens en de Noodweg op de vernieuwde kaart.

Noten

1. *Kaart van de Provincie Utrecht*, vervaardigd op last van: de Edel Groot Achtbare Heeren Staten van dat gewest, en onder toezicht van J.H. Kips, voormalig Ingenieur Verificateur van het Kadaster des Rijks en van de Provincie Utrecht. Zamengesteld en geteekend door A.A. Nunnink. Vier bladen, 1850. Archief Eemland, kaartnummers 1001-483 (blad 1, noordwest, linksboven), 1001-455 (blad 2, noordoost, rechtsboven, met titel), 1001-482 (blad 3, zuidwest, linksonder), 1001-481 (blad 4, zuidoost, rechtsonder, met legenda). Tevens: Universiteitsbibliotheek Utrecht Kaart *Blonk* UTR-11a-d en Beeldbank Regionaal Historisch Centrum Rijnstreek en Lopikerwaard, fotonummers A0366_A t/m D en A1176.

2. Het Utrechts Archief, toegangsnr. 79, inv. nr. 3661.
3. Het aantal molens in Westbroek ten noorden van de Kerkdijk bedraagt volgens de burgemeester 4 en volgens de Hoofdingenieur van de Waterstaat 3. De kadasterkaart uit 1832 toont er drie. Topografische kaarten (topotijdreis.nl) tonen er in die periode drie (1850), vier (1881) of vijf (1873). De provinciekaart van Van Druten uit 1882 (Universiteitsbibliotheek Utrecht, Kaart *Blonk* UTR-12c) toont er vijf.
4. Zie besluiten van gedeputeerde Staten van 6 november 1862 No 8 en 24 december 1862 No 9, Het Utrechts Archief toegangsnr. 79, inv.nrs. 954 en 956.
5. *Kaart van de Provincie Utrecht in vier bladen*. Herziene uitgave, bijgewerkt door G.D. Wijndels de Jongh, 1862. Het Utrechts Archief, toegangsnr. 80, inv.nrs 30-33.

Auteur:

Kees Floor (1947) verzorgt weercursussen en weerlezingen. Hij schreef talrijke artikelen voor dagbladen en tijdschriften, waaronder de Volkskrant, Utrechts Nieuwsblad en De Biltse Grift. Hij werkte bij het KNMI en bij de lerarenopleidingen van Universiteit Utrecht en Hogeschool Utrecht. www.keesfloor.nl.